

TÜRK HALKBİLİMİ ÇALIŞMALARINDA EŞMETİN (VARYANT) VE BENZER METİN (VERSİYON) SORUNU

Doç. Dr. M. Öcal OĞUZ

Türk bilim hayatının her alanında olduğu gibi halkbilimi alanında da yabancı terimlerin Türkçeleştirilmemesinden veya kendi ihtiyaçlarımıza karşılık olacak terimlerin üretilmemesinden kaynaklanan bir takım sorunlarla karşılaşmaktayız. Türkiye ile öteki Türk ülke ve toplulukları ile her türlü iletişim bağımızın hızla arttığı günümüzde, Türkiye ölçeğini dikkate alarak tanımladığımız ve kullandığımız bazı terimlerin yeniden ele alınması zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Bu zorunluluğu duyacak bilim adamlarının yine Türk dünyası içinden çıkmasını beklemeliyiz. Çünkü, hiçbir hamaset duygusuna kapılmadan söyleyebiliriz ki, hiçbir ulus, bizim kadar geniş bir coğrafyada, bu kadar farklı biçim ve renk yaratarak yaşamamaktadır. Bu çeşitliliği ve verimliliği anlamak ve açıklamak için sorunu doğru tanımlamak ve bu tanımlamaya uygun terim bilgisini ortaya koymak durumundayız. Çeşitli renk ve tonlarıyla aynı dili konuşan, Asya'nın bir ucundan Avrupa'nın ortalarına kadar uzanan geniş bir coğrafyada yaşayan, farklı dinlere inanan, aynı dini farklı renk ve tonlarda yaşayan, farklı tarihi ve kültürel süreçlerden geçen ve günümüzde aralarında oldukça duyarlı ve son derece romantik bir bağ bulunan

Türk topluluklarının birbirlerini anlama, karışıp kaynaşma süreçlerine bilimsel doğrulardan ayrılmadan sağlıklı yaklaşma başarısını gösterecek bilim adamlarına ihtiyaç vardır. Yapılacak çalışmalar ne Türk dünyasının "tek yumurta ikizi gibi" birbirine benzediği ne de "iki aynı ulusun bireyleri gibi" ayrı olduğu romantizmini taşımalıdır. Değişimleri ve değişim süreçlerini sağlıklı bir şekilde ortaya koymak, benzerlikleri ve farklılıkları bu süreçleri dikkate alarak yorumlamak gerekmektedir.

Türk dünyasının halkbilimi metinleri üzerine doksanlı yıllarda yapılan çalışmalar, Türkiye'de tanımı üzerinde fazlaca düşünmeden kullandığımız iki terimin yarattığı sorunlar üzerinde konuşmamızın ve bu terimleri yeniden tanımlamamızın gerekliliğini açık bir şekilde ortaya koymuştur. Gerek bizde gerekse öteki ülkelerde yapılan halkbilimi çalışmalarında kolayca birbirinin yerine kullanılan "Varyant" ve "Versiyon" terimleri, Türk dünyası halkbilimi çalışmalarını açısından yeniden ele alınmalı ve bilimsel ihtiyaçlarımıza cevap verecek şekilde yeniden tanımlanmalıdır. Bu denemeye girişmeden önce değerli meslektaşımız Metin Ekici'nin bu konuda bize yeniden düşünme fırsatı veren çevirilerine

dikkat çekelim: Stitih Thompson, varyant ve versiyon terimleri için şunları söylüyor: “Bir kişinin aklına ilk gelen hangisi olursa onu kullanmayı tercih etmektedir. Diğer türlü bu ikisi arasında bir fark yoktur.” (Thompson 1984;1137-1147) Alan Dundes buna karşılık bu konuda şu açılımı sergiliyor: “Fakat farklılık, sadece halkbilimcinin düşünce dünyasının subjektif olması meselesi midir? Bir kişi bir atasözü veya masalın on tane metnini incelese, versiyonlar ve varyantlar arasında ayırım yapabilir. Thompson’un söylediklerinin tersine, bir metnin herhangi bir tekrarı versiyondur. Buna göre, bir kişi bir atasözünün on tane metnini elde etse, o kişi o atasözünün on tane versiyonunu elde etmiş olur. Yani her metnin bir versiyondur. Daha tipik formlardan az veya çok uzaklaşan versiyonlar, varyantlar olarak değerlendirilebilirler. Buna göre de; bütün varyantlar versiyonlar olarak kabul edilmek zorundadır, fakat bütün versiyonlar varyantlar olarak kabul edilmek zorunda değildir. Buradaki çok bariz zorluklardan ilki ‘tipik formlar’ a karar vermek ve ikincisi de bir versiyonun varyant olarak ifade edilmeden önce ne kadar farklı olması gerektiği sorusudur.” (Dundes 1980;290) Ekici, bu aktarımlarından sonra bizim bir makalemizde gerekçelerimizi belirterek “varyan” için önerdiğimiz “eş metin” teriminin (Oguz 1997) “verison” için kullanılmasının daha doğru bir adlandırma olacağı görüşünde olduğunu belirterek “varyant” için de “çeşitleme” veya halk-

bilim uzmanlarınınca teklif edilecek başka bir terimin kullanılabileceğini ifade etmektedir. (Ekinci 1998) Diğerli meslektaşımız Ekici’nin Türkiye’de üzerinde fazla durulmayan ve tanımlanmayan bu önemli terimleri tanımlama ve Türkçeleştirme gayretleri takdire değerdir ve bizi de yüreklendirecek açıklamalar taşımaktadır. Bu çalışma bir kez daha göstermiştir ki, varyant ile versiyon birbirinin aynı olan terimler değildir ve birbirlerinin yerine aklımıza geldiği gibi kullanamayız.

Biz neden “varyan” için “eş metin”i öneriyoruz? O dönemdeki ihtiyaçlarımıza cevap verecek bir takım gerekçelerimizi bu terimi önerdiğimiz yazımızda belirtmiştik. Bu gerekçeleri burada yinelenmek istemiyoruz. Ancak o yazıda eksik kalan nokta olan “varyant” a karşılık olarak neden “eş metin” kelimesinin önerildiğini biraz açmak istiyoruz. Öncelikle belirtelim ki “eş metin” kelimesinden “birbirinin aynı metin” anlamı çıkarılmamalıdır. Çünkü Türkçe’de çok yaygın olarak kullanılan “eş” kelimesi hiçbir zaman bu anlamda kullanılmamaktadır. “Eş”, “eşit”, “eşlemek” kelimelerinde birbirine tıpa tıp benzeyen anlamı yoktur. Aksine olarak “farklı” olanın yakınlığı, beraberliği ve yadırganmayan bir aradalığı söz konusudur. Bunun için evli çiftlerden her biri “eş” olarak nitelenir. Hayvanların cinsel beraberliğini “eşleşme”, çifte koşulan hayvanlardan her birine “eş” denmesinde de aynı dil mantığı vardı. Halbuki aynı yumurta ikizi olarak

birbirinin tıpa tıp berzeri olanlara hiçbir zaman “eş” denmemektedir. Eş kelimesinin dilimizdeki yerel ve genel kullanımını bu doğrultuda destekleyen yüzlerce örnek ve tanım sözlüklerimizde bulunmaktadır. Bu bilgi yenilenmesiyle bir kez daha söylemeliyiz ki” eş metin” birbirine benzeyen metin, birbirinin aynı olan metin değildir. Aksine “eş metin” birbiriyle yan yana geldiğinde uyumsuzluk göstermeyen uygun bir beraberlik ve “eşitlik” sergileyen metinler için kullanılmış bir terimdir. Varyant terimi için “eş metin” kelimesini seçimi bize göre bunun için isabetlidir. Avrupa içlerinden Asya'nın en uç noktasına kadar uzanan geniş Türk dünyasında halk anlatıları arasında o denli değişimler olmuştur ki, “varyant” terimini bizde daraltılarak kullanılan anlamıyla bu değişimleri anlaşılır bir biçimde açıklaması zordur. “Varyant” terimi halkbilimi çalışmalarında daha çok metin merkezli Fin okulu çalışmalarında kullanılarak yaygınlaşmış olduğundan ve bu okulun tezine göre varyantlar, asıl metne, ana metne ulaşmak için kullanılması gereken merdiven basamakları gibi değerlendirildiğinden bir hayli yıpranmıştır ve anlamı daralmıştır. Aynı anlatı üzerinde birbirinden farklı coğrafyalarda birbirinden farklı tarihi ve kültürel süreçlerde köklü değişimler gerçekleştirmiş geniş Tür dünyasında hangi metni asıl metin, hangilerini varyant olarak kabul edeceğiz? Bu yaklaşım ne bilimseldir ne de Türk dünyası düşüncesi açısından akılcıdır.

Varyant terimini bu yıpratıcı anlamı yerine, her kültür dairesinin bir “eş metin çevresi” kabul edilmesi ve öteki kültür dairelerindeki paralelleri ile karşılaştırması sırasında “eşitlikçi” bir yaklaşım sergilenmesinin daha bilimsel ve gerekli olduğu düşüncesindeyiz. Bu nedenle “eş metin”, aynı anlatının birbirine fazla benzemeyen metinlerinin birbirinin varyantı olarak küçümsenmeden “eşit değer” de olduğunu vurgulamasıyla da başka bir sorunu çözmektedir.

“Versiyon” terimi yerine önerdiğimiz “benzer metin” terimine gelince: Dundes'in ifade ettiği gibi versiyon, daha dar anlatı çevresinde daha çok birbirine benzeyen metinler için kullanılması gereken bir terimdir. Biz versiyon terimi yerine neden “benzer metin” terimini öneriyoruz? Bilindiği üzere “benzer” kelimesi “benzetmek” fiili ile aynı kökten gelmektedir. “Benzer” kelimesinin aşırı vurgulaması “birbirini tıpa tıp aynı”dır. Kardeşler veya ikizler arasında benzerlik, huy benzerliği, iki insanın birbirine benzemesi derece derece “birbirinin tıpa tıp aynı”na kadar uzanan benzerliği anlatmaktadır. Bu bakımdan “versiyon” terimi için “benzer metin” denilmesinin fazla zorlanmadan bilim çevrelerinde kabul göreceği düşüncesindeyiz.

Şu halde Dundes'in de belirttiği gibi aynı metnin her anlatımı bir “benzer metin”dir. Birbirine daha çok benzeyen metinlerden şu ya da bu şekilde farklılaşmış metinler ise “eş metin” olarak adlandırılmalıdır. “Şu ya da bu şekilde

farklılaşmış metin” ifadesi son derece belirsizdir. Bunu daha belirgin bir biçime getirmek gerekir. Ne var ki bu yargıyla son derece göreceli bir alana girmiş oluyoruz. Bu teorik bilgiyi metinler üzerinden denerken hangi metne “eş metin” hangisine “benzer metin” diyeceğiz sorusu “varyant” ve “versiyon” ikileminde olduğu gibi sürmektedir. bütün iş elindeki metinleri değerlendiren bilim adamlarına düşmektedir. bizce öncelikle bir “eş metin çevresi” düşüncesinden yola çıkmalıyız. “Eş metin çevresi” için uygulanabilir bir öneri olarak yazı dili oluşturmuş Türk boyları düşünülebilir. Bir otonom bölgede yaşayan, özerk veya bağımsız bir devleti olan Türk grupları bir ön kabul olarak “eş metin çevresi” kabul edilebilir. Eş metin çevresi içindeki küçük farklılıkları ifade etmek içinse “benzer metin” terimi kullanılabilir. Dundes’in de belirttiği gibi, bilimsel karşılaştırmalar ve araştırmalar açısından her “eş metin” aynı zamanda birbirinden ne kadar uzaklaşmış olursa olsun anlatı geneliği içinde bir “benzer metin”dir. Dolayısıyla, eş metinler arasındaki benzerlikler de bir anlam kazanmış olmakta, olabilen bütün farklılıklara rağmen benzerlikleri vurgulama ve açıklama imkanı ortadan kalkmamış olmaktadır.

Bu teorik yaklaşımı Türk halk anlatılarının en yaygın örneklerinden olan Köroğlu üzerinde deneyerek somuştıracak olursak; Köroğlu’nun Kazak anlatmalarını bir “eş metin çevresi” olarak değerlendirebiliriz. Buna göre “Türkmen

Çevresi”, “Özbek Çevresi”, Karakalpak Çevresi”, “Batı Oğuz Çevresi” gibi çevrelerden söz açabilir ve buralarda anlatılan metinlere “eş metin” diyerek “Kazak Çevresi Eş Metni”, “Türkmen Çevresi Eş Metni”, “Karakalpak Çevresi Eş Metni”, “Özbek Çevresi Eş Metni”, “Batı Oğuz Çevresi Eş metni” gibi ifadeler kullanabiliriz. Bu çevre içindeki detay farklılık karşı ise “benzer metin” olarak adlandırabiliriz.

Bu adlandırmaya paralel olarak halkbiliminin malzemesi söze dayanmayan verimleri de içine alacak şekilde “eş ürün” ve “benzer ürün” terimlerini işletebiliriz. Şu halde halkbilimi terimi olarak “eş metin” genel anlamda “eş ürün”, “benzer metin” ise “benzer ürün” dür.

KAYNAKÇA

- Dundes, Alan. 1980. “Texture, Text and Context”. Interpreting folklore, Bloomington: Indiana University Press, s. 290. (Taraflımızdan görülmemiştir, bilgi metin Ekici’den alınmıştır)
- Ekici, Metin. 1998. “Halk bilimi Çalışmalarından Metin (Text), Doku (Texture), Sosyal Çevre ve Şartlar (Konteks) İlişkisinin Önemi” Milli Folklor 5, 10, 39 (Güz).
- Oğuz, M. Öcal. 1997. “Türk Dünyası Folklorunda Yeni Yöntem Arayışları”. Milli Folklor 5, 4, 33 (Bahar).
- Thompson, Stith. 1984. “Type”. Standart Dictionary of Folklore, Mythology and Legend. Ed. Maria leach and Jerome Fried. New York: Harper, s. 753. (Taraflımızdan görülmemiştir, bilgi metin ekici’den alınmıştır.)